

БЕОГРАД

15–17. IX 2011.

НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ НОРМЕ

41/1

БЕОГРАД, 2012.

Стана С. РИСТИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 01.X 2011.
Прихваћен: 04.V 2012.

ИЗРАДА НОРМАТИВНОГ РЕЧНИКА САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду** се разматрају питања формирања јединственог националног корпуса савременог српског језика и избора извора за израду вишетошног нормативног речника „живог“ српског језика и предлаже концепција израде таквог речника, са циљем даљег развијања и унапређења већ постојећег широко заснованог програма лексикографије српског језика. Показано је да је овај програм, утемељен на традиционалној лексикографији, и у теоријско-методолошком погледу и у пракси израде више значајних речника савременог српског језика, развијан и унапређиван у оквирима Београдске лексикографске школе тако да одговори лексикографским изазовима и потребама друге половине 20. века, а у нашој даљој разради и најновијим изазовима и потребама првих деценија 21. века.

Кључне речи: формирање јединственог националног корпуса савременог српског језика, израда нормативног речника „живог“ српског језика, унапређење програма лексикографије српског језика.

1.0. На основу дугогодишњег лексикографског искуства и бављења лексичком нормом, као и на основу теоријског и критичког разматрања нормативних аспеката у српској дескриптивној лексикографији (Ристић 2006), у реферату ће се понудити одговори на нека важнија питања у вези са израдом нормативног речника савременог српског језика. То је пре свега питање одређивања репрезентативног корпуса на временској и просторној равни, као и питање избора извора за састављање основног регистра и за обраду речи.

1.1. При томе је важно истаћи да су друга питања у вези са израдом нормативног речника српског језика, начелно већ решена, јер је начин лексичког нормирања, установљен и примењиван у традиционалној српској дескриптивној лексикографији, заснован на принципима еластичне стабилности норме који се препоручују и у најсавременијим норматолошким приступима. То ће се у даљем излагању и истицати, позивајући се углавном на лексичко нормирање у тезаурусном Речнику САНУ, по коме је слобода избора

* stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

** Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика, бр. 178009, Министарство просвете и науке Републике Србије.

лексичких јединица условљена примереношћу њихове употребе. Сам Речник САНУ за сада се може сматрати најрепрезентативнијим нормативним речником савременог српског књижевног и народног језика и то не само по нормативним лексикографским поступцима и изграђеном метајезику, него и по обухватности корпуса.

2.0. Показало се, наиме, да је израда доброг нормативног речника условљена степеном развоја практичне и теоријске лексикографије, док је избор извора и репертоар лексичких јединица у регистру условљен типом, обимом и наменом речника. У складу са наведеним запажањем, у раду ће се имати у виду израда нормативног речника већег обима којим би се обухватила целокупна лексика савременог српског језика у најновијој фази развоја. У питању је израда вишетомног речника, која би од почетка до краја морала да буде технички унапређена и компјутеризована, у пуној мери институционализована и заснована на тимском раду квалификованих лексикографа.

2.1. Уствари, израда оваквог речника била би само окосница дуготрајног и сложеног лексикографског програма, чије је главне оквири, као будућу делатност у овој области Матице српске за другу половину 20. века, сачинио Митар Пешикан, одмах после завршетка последњег тома Матичиног Речника, 1976, вероватно, још под свежим утиском успешно завршене израде овог значајног лексикографског дела у којој је и сам суделовао (Пешикан 1977: 232–240). Садржај и динамику овог програма Пешикан је представио као израду нових допуњених и дорађених издања већ завршеног шестотомног Речника, уз непрекидан практични и теоријски развој програма (Пешикан 1977: 234–236). У практичном раду, осим лексикографске обраде, планирано је сређивање и допуњавања главне картотеке, формирање специјалних картотека (инверзне, за потребе изучавања творбених карактеристика лексике и израду инверзног речника, и термилошке, за потребе изучавање и обраде термилошке лексике или израду термилошких речника) (Пешикан 1977: 236–237). У теоријском раду планирано је непрекидно усавршавање лексикографа, које би се организовало и усмеравало на системско истраживање појединих лексичких класа и начина њихове лексикографске обраде, уз истовремену отвореност према актуелним филолошким и лингвистичким програмима који се одвијају у другим научним и високошколским установама. Оно што се већ увелико зна и на чему у изради овог лексикографског дела треба инсистирати, јесте чињеница да се општи напредак и у примењеној и у теоријској лингвистици може остварити само у непрекидном повезивању резултата једне и друге области, и да затварање у сопствене области не доприноси унапређењу ни истраживачког ни лексикографског рада (исп. Пешикан 1977: 233). Део Пешикановог лексикографског програма је и предлог за формирање стручне библиотеке, која би се, поред осталих извора, попуњавала монографијама или истраживачким радовима и студијама самих лексикографа (Пешикан 1977: 237–239).

2.3 Искуство научно-лексикографског рада на Речника САНУ показује да овакав приступ даје добре резултате, јер су у институтским публикацијама у последњих тридесетак година, објављене значајне монографије о поје-

диним лексичким системима. Та пракса се нарочито негује у подмлађеном тиму на овом пројекту, чији сарадници узимају теме овог типа било за своје семинарске и истраживачке радове било за своје магистарске и докторске тезе. За такав рад они добијају подршку од својих ментора и у Институту и на факултету, а примере за обраду налазе у објављеним речницима или у речничком корпусу, вешто спајајући теоријска знања са свакодневном лексикографском праксом. Такви радови су више или мање подређени лексикографским потребама, али имају и шири значај у унапређењу знања из србистике и уопште из лингвистике. Из њих није тешко извући упутства за системску лексикографску обраду одређене класе лексема, уколико их сам аутор није у свом раду формулисао.

3.0. Нацрт Пешикановог програма заснивао се на богатом лексикографском искуству и теоријско-методолошким постулатима Београдске лексикографске школе, чији су сарадници у последњих 50 година, урадили 18 томова тезаурусног *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, учествовали у изради Матичиног шестотомног речника, са преко 150.000 лексема из српског књижевног језика, као и у изради најновијег једнотомног *Речник српскога језика*, са фондом од око 75.000 речи.

3.1. Наведени речници, којима је постављен солидан темељ за развој савремене лексикографије, филологије и лингвистике, језичке норме и језичке културе, чине веома значајан део овако широко замишљеног лексикографског програма, који се у савременим околностима мора дорађивати како на плану модернизације лексикографског рада тако и на плану дигитализације постојећих лексикографских ресурса и формирања репрезентативног електронског корпуса савременог српског језика.

3.2. На основу досадашње лексикографске праксе, за састављање регистра речи за израду новог дескриптивног речника, основни извори би били већ урађени најзначајнији речници савременог српског језика: речници Матице српске, Речник САНУ, речници страних речи, термилошки речници, Правописни речник савременог српског језика М. Шипке и др. Такви извори и по одабраној лексици и по сопственим изворима садрже прилично критеријално уређен корпус репрезентативан и за савремено језичко стање.

3.3. За најновији развој српског језика неопходно је укључити и нове изворе, и то како изворе оног типа који су већ употребљавани у традиционалној лексикографији, тако друге типове извора, који су данас много разноврснији и знатно бројнији. То су пре свега до сада некоришћени или извори нових медија различитих функционалних стилова писаног и говорног језика (штампа, телевизија, различити жанрови комуникације на Интернету, СМС поруке и др.), а затим и постојећи електронски корпуси са мањом или већом могућношћу претраживања. При свему се има у виду да се новим речником мора обухватити лексика целокупног српског језика, чији носиоци живе и ван граница Републике Србије, у Хрватској, БиХ и у Црној Гори, па се у картотеку као допунска грађа морају укључити и најновији извори српског језика са наведених подручја.

4.0. Проблеми који се јавља у вези са територијалном обухватношћу лексике савременог српског језика а који се тичу нормативности речника отварају више питања, а нека од њих ће се даље у раду решавати, и то у духу савременог схватања језичке односно лексичке норме.

4.1. Ситуација новог друштвеног, културно-политичког и језичког окружења у којој се нашао српски језик ван граница Србије, без обзира на његов тамошњи правни и реални статус,¹ захтева решавање питања могућности усаглашавања норми његових различитих књижевних / стандардних „ликова“ и остваривање њихове равноправности са матичним књижевним / стандардним ликом,² као и питање могућности очувања континуираног развоја савременог српског језика на темељима заједничког књижевног / вуковског језика. На први поглед рекло би се да ће се такав континуитет лакше сачувати са „ликовима“ српског језика у БиХ и Црној Гори него у Хрватској на темељима (и)јекавске варијанте источнохерцеговачког типа. Међутим, језичка реалност у Хрватској доводи у питање ову могућност, јер се показало да је (и)јекавска основа у западној, хрватској стандарднојезичкој варијанти још у време заједничког српскохрватског језика развила низ особености, које су се од времена издвајања хрватског језика непрекидно умножавале потискујући тзв. „србизме“ (исп. Ивић 2001: 231–232). Сличне дивергентне тенденције могу се очекивати и у језичкој реалности у БиХ и Црној Гори, која је, како је већ и у стручним круговима запажено, с једне стране изложена процесу кроатизације, а с друге стране и процесима форсирања језичких особености сопствених дијалекатских база у стандардизацији новопрокламованих језика, бошњачког и црногорског (Стојановић 2011: 191–236). У оба случаја инсистира се на удаљавању од српског језика који се у матичној држави и даље развија на темељима донедавно заједничког књижевног српскохрватског језика.

4.2. Зато би за одржавање и подржавање континуитета у развоју српског језика на читавом простору, неопходно било уважавати наслеђене и новонастале територијалне особености, као и наслеђене прерасподеле двају изговора и писма, како би се сачувало јединство стандардног српског језика и одредио његов статус у контексту актуелног глотополитичког проглашавања националних језика. Постојеће разлике на фонетском и лексичком нивоу, као и двојство изговора у изради новог нормативног речника, требало представити као особености јединственог система српског језика, без обзира на различиту државну припадност његових носилаца (у Хрватској, БиХ и Црној Гори).

¹ О правном статусу српског језика у Црној Гори и политичким притсцима који угрожавају одржавање његовог стабилног стања и функционисања у свим сферама јавне и службене употребе в. Стојановић 2011: 191–212.

² Мислим да се та равноправност не може остварити израдом екавског и ијекавског издања речника српског језика, како је предлагано (в. Пижурица 2008: 51–61), зато што се разлике између изговорних варијанти не испољавају на лексичком плану него на правописном, ортографском плану. Метајезички екавизмом у лексикографском опису не може се умањити „афирмација ијекавског корпуса – књижевног, публицистичког, научног, административног, разговорног“ (Пижурица 2008: 60), уколико се тај корпус представи адекватним лексикографским поступцима у одредничким ликовима, у делу леме и у навођењу примера употребе, и то у мери његове распрострањености и присуства у савременом српском језику.

4.3. У садашњем тренутку на плану израде нормативног речника целовитог српског језика као најцелисходније решење може се сматрати увођење и придржавање принципа што исцрпнијег пописа и што објективнијег описа лексике тог језика који се види и чује на свим територијама његовог простирања односно лексике живог српског језика³. Живи језик, чији смо савременици, јесте језик који се „гледа“ (писани језик) и који се „слуша“ (говорни језик званичне, официјелне и свакодневне употребе) (исп. Скларевска 2008: 437–440). Увођењем појма „живи језик“ као оперативног појма у одређивању лексичког корпуса, како је већ показано у нашим радовима, превазишли би се кључни проблеми и забуне који се јављају употребном појма књижевни језик, који није оперативан за садашње стање српског језика (в. Ристић 2010: 109–114 и 2011: 329–340).⁴

4.4. Лексикографско представљање лексике живог језика захтева унапређење лексикографских поступака и метајезика, као и критеријалну употребу нормативних и других квалификатора.⁵ Нормативни карактер речника и његова нормативна функција остваривала би се квалификацијом одабраних речи помоћу бројних функционалних и стилских квалификатора, одређивањем територијалне припадности и социјалног статуса речи, евидентирањем најчешћих грешака у њиховој употреби, навођењем лексичких, морфолошких и акценатских варијаната и сл. (в. Ристић 2006: 79–109).

5.0. За нормирање и сам процес стандардизације савременог српског језика, који се простире и на подручјима других држава и који се развија у језичком окружењу других националних језика, веома је важно, поред формирање заједничког репрезентативног националног корпуса, предвидети начине кодификације и могућности усаглашавања норме у оквирима националне заједнице. У том смислу могла би се користити позитивна искуства стандардизације полицентричних језика, која би с једне стране омогућила слободу избора варијантних језичких јединица говорницима на свим просторима, а која би, с друге стране, омогућила одржавање стабилности језичког система и континуитет развоја заједничког и јединственог српског језика (исп. Кордић 2010: 91–95).

³ Појам живог језика и однос овог појма према другим појмовима истог нивоа: књижевни, стандардни и савремени језик, дефинисан је и одређен у раду Ристић 2010: 109–114.

⁴ Појам стандардног језика као надрегионалног језика данас се једнозначно одређује (в. Кордић 2010: 69), међутим, стандардни језик се не узима као објекат описивања у речницима, него као оријентација при заснивању речничких пројеката, али се у садашњој ситуацији поставља питање јединства стандардног српског језика и његовог корпуса, па и оперативности овог појма у теоријско-методолошком приступу израде нормативног речника савременог, живог српског језика. О неуједначеном и противуречно поимању појма „књижевни језик“ почев од прашке традиције до најновијег времена в. Белић 1999: 115–125; Станојчић – Поповић 2004: 20–21; Скларевска 2008: 438 и Станојчић 2009: 19, 21.

⁵ Дobar пример лексичког нормирања показује пример Речника САНУ, у коме се у једном тому употреби око 90 квалификатора којима се одређује нормативни, функционално-стиљски и комуникативни статус лексичких јединица у свим аспектима њихове употребе, при чему је у Упутствима за израду овог речника предвиђено 134 квалификатора. О типовима квалификатора и њиховој улози у регулисању лексичке норме в. Ристић 2006: 79–98, а о значају показивања лексике неутралне употребе, која чини стабилно језгро лексичког система познато свим носиоцима српског језика у одређеном времену, в. Ристић 2008: 407–427.

5.1. Засебна кодифицираност, уграђена у теоријске основе полицентричности, која свакој варијанти даје могућност да актуелизује неке своје дијалекатске, политичке, религијске и др. специфичности, па и оне о употреби писма, ћирилице и латинице,⁶ у случају моноцентричног српског језика решавала би се слободним избором различитости наведеног типа. Зато што разлике територијалних идиома српског језика немају статус варијанти, њихову стандардизацију могуће је остварити јединственом али веома флексибилном нормом, чија би еластичност у избору територијалних варијанти регулисала меру њиховог међусобног односа и утицаја на заједнички стандард, на што би се указивало маркерима територијалне / регионалне припадности. Ови маркери не би имали нормативни карактер, него би својом учесталашћу у заједничком корпусу стандардног језика указивали у којој мери сваки појединачни територијални идиом учествује у остваривању динамичке уравнотежености његовог језичког система.

5.2. За територијално допуњавање списка речи са подручја ван матичне државе, као и за нормирање ијекавских ликова одредница у новом речнику могао би се користити *Правописни речник* М. Шипке (2010), у коме је разређен систем нормирања ијекавице са нормативно уређеним пописом лексике савременог српског језика на целокупном простору, у дијалекатски и национално различитим срединама (Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Хрватској).⁷ Списак обухвата и лексичке јединице и њихове особености карактеристичне и за стандардне идиоме других националних језика у окружењу: хрватског, бошњачког и црногорског, зато што су, по речима аутора и оне „оверене у српској књижевној и широј стандарднојезичкој писменој и говорној пракси“ (Шипка 2010: 21), што значи да су оне актуелне у знању носилаца српског језика. Тако су као равноправни дублети унесене одреднице: *спанаћ* и *шпинат*, *пасуљ* и *грах*, *шаргарепа* и *мрква*, *срећан* и *сретан*, *спасти*, *спасем* и *спасити*, *спасим*, *спасен* и *спашен* (Шипка 2010: 22).⁸

6.0. Предложена концепција детаљне нормативне обраде речи односно навођења правила њихове употребе, као и указивање на типске спојивости и на ситуативне условљености значења речи, у резултату би имала речник активног типа независно од описа њиховог значења (исп. Скларевска: 441).

⁶ О статусу, потреби а и могућности одржавања двојности изговора и писама у српском језику в. П. Ивић 2001: 237–240 и Ристић 2010, рад за прошлогодишњи МСЦ, а о законској регулативи употребе двају писама у Републици српској в. Шипка 2010: 1325–1326.

⁷ У Матичином једнотомном *Речнику српскога језика* (2007) не одређује се просторна обухватност корпуса него се корпус савременог српског језика одређује према корпусу шестотомног Матичиног речника на коме је заснован, и не помињу се други извори његових савремених носилаца, што сматрамо великим недостатком самог Речника и његових приређивача, без обзира на њихову убеђеност „да Речник српскога језика садржи огромну већину речи које спадају у наш савремени књижевни језик“ (РСЈ: 7, из Предговора).

⁸ Нормативни статус наведених лексема и облика, „оверених“ код носилаца српског језика ван матичне државе, у савременом српском језику могуће је одређивати само на основу учесталости њихове употребе у живом језику, јер сама овереност односно њихова употреба не може се узимати као аргумент за нормативно изједначавање па ни за дублетизам са фреквентнијим облицима. У противном, лексичка норма би се разилазила са језичком реалношћу, што није у духу са дескриптивним принципима савременог нормирања.

6.1. С тим у вези, било би потребно ревидирати и/или критеријално установити (нови) систем нормативних квалификатора, којим би се сигнализирале промене у нормативном и сваком другом статусу лексема и регулисала правила њихове употребе, што би значајно утицало како на усвајање језичке норме тако и на изграђивање језичке културе. Међу нове информације о лексемама могли би се уврстити подаци о њиховој фреквенцији у корпусу савременог језика; затим информације о стилској маркираности, о функционалностилској и жанровској припадности лексема у писаном или разговорном језику и др. Основни задатак овог посла обављао би се у евидентирању, описивању и кодификовању периодичних актуелних језичких стања и промена, чиме би се одређивала права мера стабилности и еластичности норме, која би одражавала динамику живе употребе језика, у коме је, по А. Белићу: „све у сталном кретању [и у коме] ... књижевни и народни језик заједнички сарађују на речничком развоју *савременог књижевног језика*“ (1999: 35, истакла С. Р).⁹ Оваква жива употреба језика се у најновијим језичким истраживањима антрополошког усмерења обухвата појмом „језичког знања“, што одговара и појму менталног лексикона савремених носилаца језика односно његове језичке личности.

6.2. Идеја о изради речника живог језика, који функционише у непосредној употреби његових корисника а не у лексичком систему, заснована на антропоцентричним теоријама В. В. Морковкина и Ј. Н. Караулова, иначе је веома сложена и у теоријском и у методолошком погледу, јер захтева да се разреше следећа општа питања: како да се обједини с једне стране лексички систем савременог језика (као статички објекат) са његовим својством непрекидног развоја (динамички објекат), а с друге стране еволуциони лексички систем (као општи објекат) и са појмом језичке личности (као индивидуални објекат) (исп. Скларевска 2008: 436). Та сложеност се увећава у случају дезинтегрисаног савременог српског језика са додатним питањима, као што је питање хомогености његовог лексичког система, затим питање утицаја различитог језичког и културног окружења на подстицање разлика у развоју његових територијалних ликова; а у вези са различитим утицајем, и питање колико ти утицају могу изазвати разлике на плану еволуције лексичког система и на плану умањивања или губљења „српскости“ општесрпског језичког типа, који се чува у знању језичке личности српског језика у виду психоглоса, инваријантних јединица знања.¹⁰

⁹ Појам „савремени“, у контексту живог језика одређује се као *стање динамичке уравнотежености језичког система*, које је засновано на норми одређеног времена, а не на ограниченом хронолошком одреску „од – до“, као и на степену владања језиком његових просечних савремених носилаца (исп. Белић 1999: 20, 28 и Станојчић 2009: 20–21).

¹⁰ О појмовима језичке личности и општег језичког типа, инваријантних промена језичке структуре, које се, по Ј. Н. Караулову, преносе и еволуирају у виду психоглоса, јединица језичког знања носилаца језика односно језичке личности, и које им омогућавају да препознају систем матерњег језика, нпр. „рускост“ неког текста, фразе, конструкције или поједине речи, као и о њиховој стабилности у времену оствареној у интеграцији својстава изоглоса и хроноглоса, в. Скларевска 2008: 336–437.

7.0. За решавање наведених општих питања у изради речника живог језика, могу послужити решења до којих се дошло у руској савременој лексикографији, и то увођењем принципа синхроности у састављању регистра речи и у одређивању извора.¹¹

7.1. Проблем представљања лексичког система и динамике његових лексичких јединица у употреби, у речнику живог језика решава се представљањем социјалних, историјских и културних аспеката њиховог функционисања. Границе регистра на хоризонталној (социјалној) равни одређују се употребљивошћу лексичке јединице, њеном „видљивошћу“ и „чујношћу“ у оквирима савременог српског језика. Централни део регистра чиниле би речи основног фонда, као и у другим дескриптивним речницима, а његово тематско језгро, у складу са лексикографском традицијом, чиниле би лексичке групе које чине базу језичке слике света (основне класе речи из живота човека, друштва, појмова културе, политике, свакодневног живота, елементи живе природе и др.). У опширну периферију укључила би се лексика разних функционалних стилова и жанрова писаног и разговорног језика.

7.2. Граница регистра на вертикалној (хронолошкој) равни одређује се такође критеријумом „оно што се види и чује“, па се у регистар уводе речи и из ранијих периода које узимају учешће у савременом језику. Принцип синхроности, који се примењује у састављању регистра и одабирању извора, не значи и аутоматско искључивање старијих лексичких слојева, па се у речник савременог језика уносе све речи неутралне или стилске употребе које чине језгро лексичког система (*очи, глава, губити, хтети* и др.), затим актуелни архаизми, историзми, и то са одговарајућим напоменама о времену њихове употребе; речи које чине делове актуелних фразеологизама, као и све друге речи које су из пасивног лексикона у садашње време почеле активно и често да се употребљавају. У речник би се укључили и неологизми, речи које нису забележене у постојећим речницима. У смислу синхроности, у речник не би ушле речи из прошлости које су непознате савременим носиоцима, као што су нпр. неактуелни архаизми односно застареле речи.

7.3. Проблем одређивања границе између синхроне и дијахроне лексике, као што је истакнуто, не разрешава се само изостављањем неактуелних лексичких јединица, него и описивањем, оцењивањем и квалификовањем језичких чињеница с позиције језичког знања оног времена у коме се израђује речник, чиме се фиксира моментални (синхрони) поглед на динамички лексички систем. У такав речник укључиле би се и речи које не морају бити познате сваком његовом носиоцу, које изазивају недоумице било као нове речи терминолошког карактера било као застарели жаргонизми и сл., зато што се и такве речи могу „видети“ и „чути“ у свакодневној и професионалној

¹¹ Наиме, увођењем принципа синхроности у састављању регистра речи и у одређивању извора, уз коришћења резултата руске компјутерске лексикографије и електронских корпуса руског језика, конципирана је израда речника живог руског језика, заснована на појмовима општег језичког типа и језичке личности, односно на темељу језичких чињеница у реалној употреби и оријентисана на знање његових носилаца (исп. Скларевска 2008: 437–463).

употреби (као нпр. лексика новинских издања, уличних натписа, реклама и др.) (исп. Скларевска: 438).

7.4. У речнику савременог живог језика, као и у тезаурусном Речнику САНУ, био би представљен творбени систем, јер би се у њему као посебне одреднице обрађивали сви деривати образовани по активним моделима, и то по азбучном реду, затим продуктивни творбени форманти, полусложенице, деминутиви, аугментативи, емотивно-експресивне речи, актуелне абревијатуре, лична имена која имају културолошки значај и др. Инверзни корпус лексике, на чијој је изради до сада највише урађено (исп. Николић: 2000), пружа могућност за лексикографско представљање и монографско истраживање структурно-семантичких законитости унутар деривационих гнезда (Пешикан 1977: 237).

7.5. У новом речнику би била укључена не само термилошка лексика нивоа средњошколског образовања, него термини из области које се популаришу другим средствима (штампом, рекламама) и који нису повезани са професионалном сфером; затим професионална терминологија, укључујући и најновије области информатике и Интернета. У складу са лексикографском традицијом, термини би се и у овом речнику, за разлику од термилошких речника, представљали као променљиве, лингвистичке јединице са новим значењима, развијеним у процесу детерминологизације. Речник би обухватио и лексiku религије, блиску термилошкој лексици, чија је употреба у савременом језику „видљивија“ и „чујнија“ у односу на претходни период. Осим лексике православља, која би се из културолошких разлога детаљније обрађивала, била би представљена и лексика других религија у мери њене присутности у савременом језику. У речнику би била представљана жаргонска лексика и сви други типови снижене лексике, дијалектизми који се „чују“ и „виде“ у савременом језику и који се јављају као варијанте књижевне лексике.

7.6. Формирање регистра фундаменталног дескриптивног речника и у наше време отежава непрекидни језички динамизам, који се на лексичком плану манифестује у приливу нове још неадаптиране стране лексике, затим у преслижавању читавих лексичких група, са још неиздиференцираним значењима, чиме се замагљују границе између функционалних стилова и различитих стилских употреба. Наведене и друге актуелне промене значења речи условљавају другачију спојивост, што се манифестује најчешће у виду хомонимије, тако да би у речнику овог типа био евидентан и повећан број хомонима.

8.0. Планирани речник би по обиму и начину обраде био речник тезаурусног типа заснован на емпиријској бази, за чије формирање је потребно одредити типове извора.

8.1. За основу базе би могао послужити корпус Речника САНУ, под условом да се преведе у дигиталну форму, с тим што би се допуњавао постојећим електронским корпусима, затим текстовима из средства масовне комуникације са сајтова Интернета, а користили би се, како је већ истакнуто, и референтни урађени речници. Поменута база, која би, разумљиво, била у електронском облику, састојала би се од централног референтног корпуса, са

најбитнијим лингвистичким информацијама за сваку реч која припада стандардном / књижевном језику; затим од допунских корпуса са различитим сегментима лексичког система.

8.2. Уз централни референтни корпус, требало би радити на формирању упоредивих референтних регионалних корпуса са читавог подручја српског језика, што би омогућило праћење промена, с обзиром на различита социолокатска окружења и сталне потребе за иновирањем стандардизације. Самим евидентирањем и исцрпним описом оне би својом учесталашћу у заједничком корпусу стандардног језика указивале у којој мери сваки појединачни територијални идиом учествује у остваривању динамичке уравнотежености система заједничког српског језика. То би с једне стране омогућила слободу избора варијантних језичких јединица говорницима српског језика на свим просторима, а с друге стране одржавање стабилности и флексибилности језичке норме чија би еластичност у избору територијалних варијанти регулисала меру њиховог међусобног односа и утицаја на заједнички стандард. Тако би се и језичким чињеницама показало да разлике између територијалних идиома српског језика немају статус варијанти и да српски језик, који припада једној нацији, у духу савремене теорије о полицентричности језика, није и не може бити полицентричан.

8.3. Уз планирану обухватност лексике и по обиму, и по изворима и по територијалној заступљености, јасно је да се оваквим речником не би обрадила целокупна лексика савременог живог језика него лексика одабраних текстова, зато што расположиви текстови нису статистички обрађени, па је немогуће сачинити прописно узоркован, репрезентативан корпус, који се у савременим истраживањима препоручују за системско описивање појединих језичких нивоа, па и лексичког нивоа (в. Костић 1996: 1–32).

8.4. Зато је у постојећим условима веома важно одредити хронолошку границу и тип извора. То су пре свега књижевна дела прве половине 20. века која се и данас активно прештампавају, затим разговорни језик, филмски сценарији и драмски текстови, као извори разговорне лексике, записи разговорне лексике, лексика из научног дискурса, публицистике, популарне литературе, мемоара и др. (исп. Пешикан 1977: 236–237) Поред наведене, традиционалне лексике, узимају се и извори преводне литературе разних жанрова, новине, популарне књиге са религиозном тематиком, специјални термилошки речници, затим извори који припадају „малом жанру“: трговачки папири различитог садржаја, рекламе, инструкције за употребу артикала и предмета; затим радио и телевизијске емисије и др. (исп. Скларевска 450–451).

Закључак

9.0. У целини гледано, концепција дораде и унапређења лексикографског програма српског језика, предложена у раду, омогућила би израду нормативног речника „живог“ српског језика у коме би било представљено функционисање лексике у првим деценијама 21. века, па би такав речник имао све оне карактеристике које се очекују од савремених речника: био би то нор-

мативно-стилистички, синхрони речник тезаурусног и активног типа, чијом израдом би се попунила празнина у савременој српској лексикографији.

9.1. Од савремених лексикографских подухвата, посебно тако обимних као што је овај представљен у раду, очекује се, пре свега, да њихови аутори у лексикографском опису примене своја истраживачка лингвистичка знања и да их кроз тимски рад интегришу у систематско представљање јединица лексичког система, и да на тај начин унапређују лингвистичку науку.

9.2. За саме лексикографе то би био и нови изазов којим би се провериле праве вредности традиционалне лексикографије уз истовремено трагање за могућностима даљег развијања и усавршавања методологије лексикографских поступака у складу са савременим лингвистичким дOMETИМА, лексикографским стандардима и разноврсним потребама данашњих корисника. У складу са новим очекивањима и захтевима, који се постављају пред савремену лексикографију, мора се рачунати и са новим очекивањима лексикографа да им се на адекватан начин признаје и вреднује не само истраживачки него и примењени лексикографски рад и да се на одговарајући начин реши питање статуса дескриптивне, научне лексикографије у српској лингвистици уопште.

9.3. Новине у изради нормативног речника „живог“ српског језика огледају се у више различитих поступака.¹² То је, најпре, нови начин интерпретације семантике, јер би се у речнику детаљно представљала нова значења која се реализују у новим типовима спојивости, па би у речнику спојивост била представљена као основа семантичке деривације. Функционисање лексике у живој употреби показивало би се тако што би се уз свако значење речи наводили типови употребе у виду примера или минималних контекста, који би одражавали одређене ситуације употребе. Овакав начин њиховог представљања показивао би живот речи у језичкој реалности, као и фактографске, културне и друге податке о денотату који је означен датом речју.

9.4. У коришћењу великог броја функционално-стилских квалификатора, као и у навођењу бројних примера употребе, тежило би се унификацији и стандардизацији обраде нормативних и функционално-стилских особености речи, уз уважавање већ установљених стилских особености и сазнања о тежини њиховог препознавања и издвајања, као и уз толеранцију коришћења лексикографске интуиције у овој сфери обраде.

9.5. У условима компјутеризације свих нивоа израде речника, од картотеке до редактуре, уместо алфabetског редоследа могла би се применити обрада лексике по садржајном, тематском принципу ради унификације речничких чланака. То значи да би сваки лексикограф обрађивао једну лексикосемантичку групу речи (нпр. политичку, религиозну и сл. лексику) укључујући и њене творбене еквиваленте, устаљене везе и др. Тек би се редиговани текст уређивао по алфabetском реду.

9.6. Основним захтевима у лексикографском раду за уједначено, системском обрадом речи исте категорије, који су у извесној мери остварени

¹² Исп. Скларевска 2008: 451–455.

наведеним дескриптивним речницима, треба придружити нова знања о акценатским, творбено-морфолошким, семантичким и синтаксичким карактеристикама појединих група или класа системски повезаних речи, која су у нашој лингвистици стечена у последње три деценије. На тај начин, створили би се услови, да се на основу обраде лексике одређеног опуса, установе методолошке уједначености и генерализације лексикографског описа на свим нивоима језичке структуре, што би подигло квалитет и убрзало темпо лексикографске обраде. Ови подаци могли би се интегрисати и у сам корпус, при чему би се, у одговарајућем упиту, добили прелиминарни подаци о детаљима лексикографске обраде речи.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999:** А. Белић, *Око нашег књижевног језика*, Изабрана дела Александра Белића, осми том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Ивић 2001:** П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Издавачка књижарница Зоран Стојановић, Сремски Карловци – Нови Сад, прир. М. Радовановић
- Кордић 2010:** S. Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Rotulus | Universitas, DURIEUX, Zagreb.
- Костић 1996:** А. Kostić, *Reprezentativnost jezičkog korpusa i mentalni leksikon*, LEP саопштење, бр. 39, Филозофски факултет, Београд, 1–32.
- Николић 2000:** М. Николић, *Обратни речник српског језика*, Београд.
- Пешикан 1977:** М. Пешикан, *О потребама и могућностима даљег рада после завршетка Речника Матице српске*, Летопис Матице српске, књ. 420, св. 1–2, Матица српска, Нови Сад, 232–240.
- Пижурица 2008:** М. Пижурица, *Ијекавско издање Речника српскога језика*, Зборника радова са VII лингвистичког скупа Бошковићеви дани, посебан отисак, Зборници радова бр. 90, књ. 31, Подгорица, 51–61.
- Ристић 2006:** С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Монографије 3, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ристић 2008:** С. Ристић, *Корпус Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ са становишта репрезентативности за савремени српски језик*, Српски језик у (кон)тексту, књига I, ФИЛУМ, Крагујевац, 407–427.
- Ристић 2010:** С. Ристић, *Корпус „живог језика“ и његов значај за изучавање језичких појава*, Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (30–31. 10. 2009). Књ.1, *Језички систем и употреба језика / одговорни уредник Милош Ковачевић*, ФИЛУМ, Крагујевац, 109–114.
- Ристић 2011:** С. Ристић, *Корпус савременог српског језика и језичко нормирање*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 40/1, Филолошки факултет у Београду, Београд, 329–340.

- РСЈ 2007:** *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Скларевска 2008:** Г. Н. Скляревская, *Современная русская лексикография: достижения и лакуны // Теория и история славянской лексикографии*, Научные материалы к XIV съезду славистов, ред. М. И. Чернышева, Москва, 2008, с. 427–463.
- Станојчић 2009:** Ж. Станојчић, *За континуитет у развоју књижевног језика*, Српски језик XIV /1–2, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика Београд, Београд, 19–28.
- Станојчић – Поповић 2004:** Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Стојановић 2011:** Ј. Стојановић, *Путевима српског језика и ћирилице*, Издавачки центар Матица српске – Друштва чланова у Црној Гори, Никшић.
- Шипка 2001:** М. Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi i Bosni i Hercegovini (1850–2000), Dokumenti*, Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja – knjiga 11, Sarajevo.
- Шипка 2010:** М. Шипка, *Правописни речник српског језика са правописно-граматичким саветником*, Прометеј, Нови Сад.

Stana Ristic

COMPILATION OF A NORMATIVE DICTIONARY OF THE CONTEMPORARY
SERBIAN LANGUAGE

(Summary)

This paper represents a proposal of a conception for compiling a multi-volume normative dictionary of the contemporary Serbian language, as part of a broadly defined programme of Serbian lexicography. This programme, based on traditional lexicography, has so far been realized not only in compilation of several most relevant descriptive dictionaries of contemporary Serbian, but also theoretically and methodologically developed and improved within Belgrade school of lexicography. The programme has been designed so as to meet lexicographical challenges and needs dating from the second half of the 20th century, and also, as was pointed out in the latter part of our discussion, the latest challenges and needs arising in the first decades of the 21st century. For the purpose of modernization and advancement of lexicographical work this programme proposes to get together not only the foremost philologists, linguists and lexicographers, but computer programmers, as well, with the aim of answering new demands of contemporary market-oriented lexicography, which relies on traditional values and high scientific standards on the one hand, and on computer-assisted lexicography on the other, offering great possibilities for satisfying the users' needs for a more effective and comfortable dictionary use.